

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ
КАНДИДАТА МР ЗОЛТАНА ЧЕМЕРЕА,
УТВРЂЕЊА И ФОРТИФИКАЦИЈЕ НА ТЛУ БАНАТА ОД 10. ДО 16. ВЕКА

(Свака рубрика мора бити попуњена)

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ
1. Датум и орган који је именовао комисију 22.04.2016. Наставно-научно веће Филозофског факултета у Новом Саду
2. Састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање, датума избора у звање и назив факултета, установе у којој је члан комисије запослен: - др Ђура Харди, ванредни професор за ужу научну област Медијевистика, 6.11.2014, Филозофски факултет Нови Сад (ментор) - др Ненад Лемајић, редовни професор за ужу научну област Медијевистика, 15.12.2006, Филозофски факултет Нови Сад - др Снежана Божанић, ванредни професор за ужу научну област Медијевистика, 1.11. 2010, Филозофски факултет Нови Сад - др Дејан Р. Радичевић, доцент за ужу научну област Археологија, 5.11.2011, Филозофски факултет Београд - др Борис Стојковски, доцент за ужу научну област Медијевистика, 6.11.2014, Филозофски факултет Нови Сад
II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ
1. Име, име једног родитеља, презиме: Золтан, Лајош, Чемере
2. Датум рођења, општина, држава: 28.07.1971, Кикинда, Република Србија
3. Датум одбране, место и назив магистарске тезе: 22.05.2007, Нови Сад, <i>Црквени редови на тлу средњовековне Чанадске дијецезе</i>
4. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука: Медијевистика
III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:
УТВРЂЕЊА И ФОРТИФИКАЦИЈЕ НА ТЛУ БАНАТА ОД 10. ДО 16. ВЕКА

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Докторска теза под насловом: *Утврђења и фортификације на тлу Баната од 10. до 16. века*, написана је на 360 страна текста (фонт: Times New Roman; величина слова: 12; проред: 1,5) са четири карте и четири табеле. Преглед рада по целинама је следећи:

I Увод (12-23)

II Географски приказ Баната

- Рељеф (24-28)
- Хидрографија (29-38)
- Вегетација (39-40)

III Праисторијско, античко и раносредњовековно наслеђе Баната

- Праисторија (41-57)
- Антички период (58-68)
- Фортификације раног средњег века (69-79)

IV Банат у развијеном средњем веку

- Стварање жупанијске организације (80-90)
- Развој мреже насеља (91-122)
- Копнени и речни саобраћај на простору Баната и окружењу током 11-16. в. (123-137)

V Утврђења и фортификације Баната од 10. до краја 13. века

- Историјски, политички и војни оквир епохе (138-149)
- Жупанијске тврђаве-војни, економски и верски центри угарских жупанија (150-161)
- Жупанијске тврђаве на тлу данашњег Баната (162-195)
- Мала утврђења 11-13. века (196-204)
- Остаци малих утврђења на тлу Баната (11-13. век) (205-220)
- Утврђења и фортификације у топонимији 11-13. века (221-228)

VI Утврђења и фортификације Баната од 14-16. века

- Историјски, политички и војни оквир епохе (229-257)
- Каструми (258-294)
- Кастелуми (295-319)
- Фортификације градских насеља (320-324)
- Епилог (325-329)

VII Закључак (330-335)

VIII Извори и литература (336-360)

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Докторска теза мр Золтана Чемереа започиње са *Уводом* у којем кандидат систематично, у хронолошком и тематском дискурсу, анализира постојеће резултате историографије о утврђењима и фортификацијама на простору данашњег Баната. У том контексту кандидат је посебно истакао ауторе који су цео свој истраживачки опус посветили овој комплексној историографској теми, да би уједно, у функцији иницијације свог истраживања, дао и суд о њиховом научном доприносу. Поред радова истакнутих историчара у ужем смислу те научне дисциплине, кандидат у првом делу *Увода*, посебну пажњу поклања и радовима из области археологије и топонимастике - помоћних историјских наука чији резултати у конкретном случају значајно и суштински, употпуњују писане историјске податке сачуване у дипломатичким и наративним изворима. Затим, методолошки утемељено даје осврт и на саме изворе и њихове едиције који су одредили његово истраживање теме. У другом делу *Увода* кандидат је детаљно детерминисао основне „правце“ и циљеве свог истраживања, односно, детерминисао је тематски и историјско-просторни оквир свог рада и образложио је његов концепт.

У другом поглављу докторског рада, насловљеном *Географски приказ Баната*, кандидат даје приказ опште геоморфолошке конјуктуре и природног амбијента који данас називамо Банат. Целина је подељена на мање тематске одељке који се односе на анализу рељефа, хидрографију и вегетацију конкретног простора. Користећи релевантне „одломке“ из средњовековних повеља и сачуваних извештаја ондашњих путописаца и хроничара, кандидат аутентично ствара историјско-географску реконструкцију простора Баната (што се хронолошких оквира тиче, превасходно оног између друге половине 12. и почетка 16. века), са посве измењеном хидрографском сликом простора у односу на савремени дискурс, или дискурс топографских мапа из периода колонизације спроведене у оквирима Хабзбуршке монархије (18. век).

У поглављу *Праисторијско, античко и раносредњовековно наслеђе Баната* кандидат посредством (у науци углавном познатих) историографских и археолошких података анализира развој утврђења и фортификација на простору данашњег Баната од најранијих праисторијских времена, па до почетка развијеног средњег века. Руковођен хронолошким методом, он је ово поглавље, логично и утемељено, рашчланио на мање тематске целине посвећене праисторијским, античким и раносредњовековним утврђењима и фортификацијама на тлу Баната. У свакој од тих целина, упоредо с анализом развоја утврђења и њихових иновација, настојао је да истакне њихове основне карактеристике и функције у контексту епохе (димензије, облик, материјал градње итд...). Ово поглавље заузима једно од кључних места у концепцији докторске тезе, јер наиме, антиципира у даљем истраживању донет закључак о појави дугог трајања и постојању историјског континуитета, тј. чињеницу да су многи средњовековни објекти одбрамбеног карактера, најчешће грађени на локацијама ранијих праисторијских или античких (римских) утврђења и да су бедеми и ровови истих, секундарно кориштени у одбрани насеља и утврђеног простора позног средњег

века. Наредна, четврта тематска целина докторског рада *Банат у развијеном средњем веку* посвећена је приказу опште политичке, друштвене и привредне историје Баната у периоду од 10. до 16. века у оквиру средњовековне краљевине Угарске, а у контексту неколико тематских одредница: развоја државно-управне организације (институције жупанијског система и његове (словенске) претече); просторног распореда насељених места и саобраћајне мреже (копнених и речних путева). Сваки од та три наведена елемента у развоју овдашњег простора играо је пресудну улогу и у погледу настанка (система) средњовековних утврђења.

Пето поглавље докторске тезе, насловљено *Утврђења и фортификације Баната од 10. до 13. века* у ужем, тематском, смислу истраживања конкретно се односи на објекте одбрамбеног карактера, које кандидат генерално дели на групу жупанијских тврђава и на групу тзв. „малих утврђења“. Поглавље је подељено на шест мањих наслова. У првом делу петог поглавља у светлу политичког контекста конкретног историјског периода даје се општи приказ развоја и егзистирања утврђења на тлу Угарске у 11-13. веку као војно-одбрамбених, управних, друштвено-економских и црквених тј. религијских центара области. Друга целина носи наслов *Жупанијске тврђаве на тлу данашњег Баната*. Руковођен минуциозном анализом дипломатичких извора и секундарно потпомогнут незаобилазним резултатима археологије, у њој кандидат елаборира „наративну мапу“ четири жупанијских тврђава-градова - Чанада, Ковина, Караша, Темишвара - средишта истоимених жупанија смештених на простору између Мориша, Тисе и Дунава. Трећи и четврти део овог поглавља посвећен је корпусу такозваних малих утврђења, о којима кандидат на основу резултата свог истраживања говори као о раним куријалним седиштима појединих локалних властелинских породица и духовних (црквених) господара, односно претечама позносредњовековних курија и кастелума. Последњи, шести наслов ове целине односи се на оригиналну расправу о етимологији топонимије утврђења и фортификација на тлу средњовековног Баната.

У наредном, шестом поглављу тезе - *Утврђења и фортификације Баната од 14. до 16. века* - кандидат истраживање своје теме у хронолошком и концепцијском погледу приводи ка позном средњем веку и уједно садржајном завршетку рада. И ово поглавље је уведено са целином посвећеном историјском прегледу политичких и војних збивања епохе са кључном констатацијом да је појава Турака Османлија на угарско-српском и угарско-бугарском пограничју као нове војне и политичке силе, почевши од краја 14. века суштински одредила интензивнију градњу утврђења на тлу Баната (посебно крајем 15. и почетком 16. века). То је уједно период када Банат у војном и фортификацијском погледу, постаје гранична област од посебног значаја. У наредне два целине овог поглавља кандидат посебно детаљно расправља о статусу и функцији *каструма* и *кастелума*, као доминантних објеката одбрамбеног карактера тог периода на простору Баната (и шире регије). Аутор докторског рада посебно истиче да су *каструми* били утврђења претежно у поседу краља и да су представљали централне тачке краљевских посела по Угарској, док су *кастелуми* по свом статусу били утврђења у поседу, односно власништву угарске властеле. Последњи у међувремену преузимају функцију великашких курија. Истражујући однос између *каструма* и *кастелума*, кандидат долази до закључка, да је простор који

данас називамо Банатом у раздобљу 15. и 16. века био подељен на зону са каструмима (југ региона) и на зону са кастелумима (средишњи и северни делови региона). Уз то, кандидат на основу анализе помена у дипломатичким изворима, излаже и елаборира своју тезу по којој су кастелуми били заправо збирни појам за ширу групу утврђених објеката подигнутих претежно изван граница краљевских поседа, у које се рачунају утврђене курије или, у другом случају, утврђени верски објекти попут цркава и манастира који су у ери турских упада (често већ напуштени и девастирани) постајали објекти примарног одбрамбеног карактера. Последња целина овог поглавља посвећена је фортификацији градских насеља као посебној истраживачкој теми докторског рада. Наиме, пред крај 15. и у првим деценијама 16. века, поред великих градских насеља попут Темишвара или Липове, своје фортификације, у виду палисада, одбрамбених ровова или зиданих кула, добили су и овдашња већа насеља-трговишта (у мађарској литератури *степски градови*), што делом потврђују подаци из дипломатичке грађе, а делом подаци добијени као резултат најновијих археолошких истраживања. Ова чињеница донекле мења и досадашњу слику о *трговиштима*, односно *опидумима*, као мањим урбаним центрима без фортификација. Све је више историографских чињеница које указују да су у другој половини 15. и у првим деценијама 16. века, услед учесталих турских пљачкашких упада у Банат, па чак и у суседно Поморишје, преживела само насеља која су била заштићена с неком врстом одбрамбених зидина.

Завршни делови докторске тезе заузимају *Епилог* и *Закључак*. У *Епилогу* кандидат настоји да сагледа даљу судбину утврђења и фортификација на тлу Баната и јужне Угарске почевши од средине 16. века када ове пределе на дужи временски период запоседају Турци Османлије и овде организују своју власт и регулишу живот овог простора. Наиме, и тада су поједина банатска утврђења (*каструми*), захваљујући свом посебном географском и стратешком положају, задржала своју ранију војну и одбрамбену функцију као важне тачке на копненим и речним путевима, док је на другој страни, у новим друштвеним, демографским и привредним околностима, највећи број кастелума заувек опустео.

У *Закључку* кандидат сумирајући податке о утврђењима и фортификацијама на тлу Баната од 11. до 16. века детерминише постојање две историјске етапе у развоју овдашње војне архитектуре и топологије. *Прво раздобље*: (од краја 10. до краја 13. века), обележено је са постојањем жупанијских тврђава и тзв. малих утврђења; период, у којем се фортификације још увек претежно граде од дрвене грађе и земље, и на *Друго раздобље* (од почетка 14. до средине 16. века), обележено са постојањем каструма и кастелума као доминантним типовима утврђених објеката, када се у градњи утврђења и фортификација на разматраном простору све више користи камен и опека, мада су се код градње кастелума и даље учестало користило дрво и земљани набој.

На крају рада налази се списак извора и литературе који су коришћени у писању докторске тезе. У одредници *Необјављени архивски извори* истакнути су фондови Државног архива Мађарске (Magyar Országos Levéltár, Collectio Antemohacsiana, Térképtár), као и мапе Првог, Другог и Трећег војног топографисања Аустрије (Хабзбуршке монархије). Под одредницом *Публиковани извори* наведен је индекс од 48 едиција, књига и посебних прилога грађе

дипломатичких и наративних извора. Списак литературе садржи преко 530 библиографских јединица.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈ

Zoltan Čemere, *Srednjovekovni manastiri Banata i Pomorišja*, Istorijski arhiv Kikinda, Kikinda 2008, 218. ISBN 978-86-85315-10-7 UDC: 726.597(497.113 Banat)"10/15"; 726.597(498.5)"10/15"; 726.597(439.186 Csanád)"10/15"

Csömöre Zoltán, *Bánság és Maros-vidék középkori monostorai*, Nagyikindai Történelmi Levéltár, Nagyikinda, 2008., 215. ISBN 978-86-85315-12-1 UDC: 27-9(439.2)"10/15"; 726.7(439.2)"10/15"

Золтан Чемере, *Трагови средњовековне архитектуре у северном Банату*, Attendite, 2-3 – Гласник Историјског архива у Кикинди, Кикинда, 2006, 121-146. ISSN 1820-3485

Золтан Чемере, *Северни Банат – копнени и речни саобраћај у средњем веку*, Attendite, 6 – Гласник Историјског архива у Кикинди, Кикинда, 2009, 53-65. ISSN 1820-3485 UDC: 930.25 (497.113 Кикинда)

Золтан Чемере, *Средњовековна насеља на доњем току Галацке*, Attendite, 7 – Гласник Историјског архива у Кикинди, Кикинда, 2010, 149-160. ISSN 1820-3485

Золтан Чемере, *Трагови средњовековних објеката на аустријским топографским картама из 1769-1772. године*, Attendite, 8 – Гласник Историјског архива у Кикинди, Кикинда, 2011, 243-248. ISSN 1820-3485

Csömöre Zoltán, *Temesközi várak, erődített templomok a török portyázások időszakában (1390-1551)*, Középkortörténeti Tanulmányok, 7, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2012, 485-505. ISBN 978-963-306-160-2

Золтан Чемере, *Средњовековни копнени и речни саобраћај у западном (Потиском) делу Баната у светлу писаних и материјалних трагова*, Средњовековна насеља на тлу Војводине, историјски процеси и догађају, Ђура Харди (уредник), Историјски Архив Срема - Филозофски Факултет у Новом Саду, Сремска Митровица, 2013, 225-242. ISBN 978-86-6065-158-9 ISBN 978-86-84955-14-4 UDC: 656.1+656.62(497.113)"04/14"

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Докторски рад кандидата Золтана Чемереа у потпуности је одговорио на постављене циљеве пријављене докторске тезе. Дисертација кандидата Золтана Чемереа је по први пут - на целовит и заокружен начин, уједно методолошки утемељено и валидно, на основу анализе обимног корпуса дипломатичких и наративних извора као и резултата археологије - сагледала и дефинисала све битне аспекте комплексне прошлости средњовековних утврђења и фортификација на тлу Баната од 10. до 16. века. У реализацији овог научног подухвата, утврђења и фортификације Баната су смештени у јасно дефинисано историјско време и простор као две полазне детерминанте савремене критичке историграфије. У методолошком смислу као посебан научни резултат, требало би апострофирати њихову убикацију у контексту путних праваца и геостратешког значаја конкретног простора, одређивање законитости њихове генезе, развоја и егзистенције као континуиране историјске појаве дугог трајања, уједно, дефиницију њихових сложених војно-одбрамбених, управно-административних, социјалних, привредних и верских функција.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Кандидат је доказао да је у потпуности овладао историографским методама, посебно оним научним дисциплинама које су својствене медијевистици, попут дипломатичке анализе извора или хронологије. Своје научне закључке Золтан Чемере је градио на методолошки утемељеним научним принципима историографије, ослањајући се и на постулате научних дисциплина археологије, историјске географије и топонимије. Стечени ниво ерудиције и познавање методологије историјске науке уз коришћење компаративног метода у сагледавању историјских појава и процеса омогућило је кандидату да резултате свог рада о *Утврђењима и фортификацијама на тлу Баната од 10. до 16. века* изложи и тумачи у складу са савременим захтевима историографске науке. Коришћени топоними, стручни појмови и прикази историјских појава и процеса у раду су прецизни и тачни.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

1. Дисертација је написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме.
2. Дисертација садржи све битне елементе.
3. По чему је дисертација оригиналан допринос науци:

Докторска дисертација кандидата Золтана Чемереа у више својих битних сегмената представља оригинални допринос историографској науци. Сам одабир (тј. дефинисање) теме и њено истраживање базирано на примени компаративних историографских метода, по први пут је у историографији на свеобухватан и оригиналан начин омогућило сагледавање овог комплексног проблема посвећеног утврђењима и фортификацијама на тлу Баната од 10. до 16. века.

Досадашња историографија, могуће и због језичке баријере, простор Баната и његова утврђења и фортификације је сагледавала и проучавала махом парцијално и спорадично као научни проблем који је био сегмент ширих тематских целина. Примарно руковођен изворима, кандидат је по први пут на једном месту извршио, одавно неопходну, компаративну анализу релевантних радова из српске, мађарске и румунске историографије који се односе на тему докторске тезе. Истовремено је на путу остварења својих научних открића и закључака систематично искористио најновије научне резултате археологије.

Кандидат је на основу целог низа валидних историографских аргумената развој утврђења и фортификација на тлу Баната поделио на два раздобља. На прво раздобље (од 10. до краја 13. века) које је у фортификацијском погледу обележено

са постојањем жупанијских тврђава и такозваних „малих утврђења“. Жупанијске тврђаве се у ширем историјском контексту могу дефинисати као обласни војно-економски, управни и религијски центри који су диктирали свакодневни живот територије која је ка њима фигурирала, док у случају „малих утврђења“ требало би идентификовати седишта локалних властелинских породица (у чијем подизању у погледу материјала градње доминира дрвена грађа и земљани набој). И, на друго раздобље (од почетка 14. до средине 16. века) које је обележено опет са два карактеристична типа утврђења – са *каструмима* (lat. sing. tantum: *castrum*) као средиштима краљевских поседа или као одбрамбеним тачкама на подунавској граници, односно са *кастелумима* (lat. sing. tantum: *castellum*) - одбрамбеним и резиденцијалним објектима обласне властеле (уједно то је период у којем се одбрамбени објекти све више граде од трајног материјала).

У погледу географског распореда утврђења и фортификација, а у контексту њиховог статуса, функције и економских ресурса власника, простор средњовековног Баната се по мишљењу Золтана Чемереа, може поделити на две области. На област са већом концентрацијом каструма (јужни, подунавски Банат) и на област са кастелумима (средишњи и северни део региона). Наиме, јужни Банат као део пограничне одбрамбене линије на Дунаву, налазио се превасходно под контролом централне краљевске власти, односно њених представника (државних барона), док су средишњи и северни делови Баната били од стране владара временом „препуштени“ у посед световној и црквеној властели. Међутим, с интензивирањем турских пљачкашких похода, посебно током последњих деценија 15. и првих деценија 16. века појављује се нова група кастелума, настала на основама президаних или додатно утврђених, често раније напуштених, верских објеката (цркава и манастира). Њихово постојање је потврђено у писаним изворима као и у резултатима архелолошких истраживања.

Приступивши истраживачкој теми као појави дугог трајања кандидат је дошао до закључка да се јасно може дефинисати континуитет у погледу подизања и просторног распореда тврђава и фортификација на тлу Баната током 10. до 16. века у корелацији на раније историјске периоде. Њихова детерминанта су биле древне комуникације које су повезивале кључне тачке на копненим и речним путевима области данашњег Баната, смештене између река Дунав, Тиса и Тамиш. Наиме, по Чемереу, континуитет ове везе се најбоље огледа на парадигми римских шанчева као позноантичких копнених војних комуникација. Каснији жупанијски центри, односно њихова утврђења Чанад, Ковин, Караш, Темишвар (у раздобљу до 13. века), као по неписаном правилу настали су на самој траси римских шанчева, док се источно од овог система уздужних земљаних насипа и јарака није формирао ни један жупанијски центар.

4. Извесни недостаци који су примећени у раду, а који не ремете његову валидност, Комисија ће предочити кандидату приликом усмене одбране.
X ПРЕДЛОГ:
На основу укупне оцене дисертације, комисија предлаже:
Да се докторска дисертација <i>Утврђења и фортификације на тлу Баната од 10. до 16. века</i> прихвати, а кандидату Золтану Чемереу одобри њена одбрана.

У Новом Саду, 9. маја 2016.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

_____
ванредни проф. др Ђура Харди

_____
редовни проф. др Ненад Лемајић

_____
ванредни проф. др Снежана Божанић

_____
доцент др Дејан Р. Радичевић

_____
доцент др Борис Стојковски

НАПОМЕНА: Члан комисије који не жели да потпише извештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извештај образложење односно разлоге због којих не жели да потпише извештај.

